

2

2055

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

11 AGUSTOS 1988

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES

Müdür — Editor
PROF. DR. ZEKİ VELİDİ TOGAN

CİLD — VOL. II
CÜZ — PARTS 1
1956 — 57

E

2

İbrahim Horoz Bastmevi
İSTANBUL
1957

Türkiye kütüphanelerindeki bazı yazmalar

Z. V. TOGAN

1925 yılından itibaren İstanbul, Ankara ve Bursa kütüphanelerinde üzerlerinde meşgul olduğum eserlerin tavsifini «İstanbul Kütüphanelerinde Kıymetdar Eserler» ismi altında neşre başlayıp harf inkılabı dolayısıyla geri kalan bir eserde vermiştim. Bu eseri müsvedde halinde okumuş olan Prof. Fuad Köprülü «Hayat» dergisinin ilk cildinde (1927 No. 3) bu işe devam etmek hususunda beni teşvik eden bir makale yazmıştı. 1948 de Kütahya, Afyonkarahisar ve Kayseri'de, 1949 da Kayseri, Ürgüp, Nevşehir, Niğde, Bor, Konya ve Manisa'da yaptığım araştırmaların neticelerini, 500 ü geçen kıymetli eserlerin tavsifi şeklinde ve «*Neue Handschriftenfunde in der Türkei*» ismi altında 1950 de Marburgda toplanan Alman Müsteşrikleri Kongresine arzetmiştim. 1951 de bir daha Konya ve Kayseri'de, 1952 de İzmir ve Muğla'da, 1954 te Kayseri, Sivas, Erzurum, Amasya, Tokat, Zile, Havza, Çorum'da ve her sene İstanbul, Bursa ve Ankara kütüphanelerinde çalışmalarım neticesinde evvelce toplanan malûmat genişlemişti. Bu notları bu Dergide peyderpey neşretmek niyetindeyim.

ANKARA:

Maarif Genel Kütüphanesi yazmaları arasında:

1) No. 111 Gaznelilerden Behramşah b. Mas'ûd namına Nasrullâh b. Muḥammad b. 'Abd al-Hamîd Abu'l-Ma'âlî tarafından yapılan *Kelile u Dimne* farsça tercümesi, 954 Zilqa'da nüshası. Başında Gazneliler tarihi için değerli malumatı muhtevi bir mukaddime bulunuyor ki, burada Türkler medhediliyor. Vr. 8a da Gaznelilerin fütühat emellerini belirten şu parça dikkati çekmektedir:

انا لنحز بالاسياف مصالته ممالك الروم والاراك والعرب
حتى يكون لنا الدنيا باجمعها محمية بين موروث ومكتسب

2) No. 1256 *Manzūmat an-Nasafī fī'l-Ḥilāfiyāi*'ın Zuzanî şerhi (*Multaqā 'l-bihār*). Şarih Muḥammad b. Maḥmūd al-Sadīdī al-Zuzanî C. Brockelmann da *GAL*, Gr. I, 428'de «Sadīdī» ve *GAL*, Sp. II, 270 de «Zawzanî» ismi altında iki şahıs telakki olunmuş ve «Zauzanî» 801/1398 de vefat eden bir müellif zannedilmiştir. Halbuki al-Sadīdī al-Zuzanî aynı zatın nisbesidir. Bu zat Nisabur yanında Zuzen'dendir ve 6. asır sonunda ve 7. asrın ilk yarısında yaşamıştır. Bk. 'Abd al-Qādir al-Quraşī, *al-Cavāhir al-muḍī'a*, Haydarabad, II, 132 ve 160 (burada Zuzanî'nin 541-606 da yaşayan üstadı Maḥmud al-Marvazī z.kredilmiştir). Elimizde ki nüsha 741 de yazılmış olduğundan Brockelmann'ın verdiği yanlış tarihten 65 sene evvel yazılmış oluyor. Diğer nüshaları Brockelmann'da gösterilmiş ve henüz neşredilmemiş olan bu eserde Horasa'nın yerli kültür hususiyetlerini tebarüz ettiren noktalar vardır. Horasan ve Maveraünnehir'de arapça bilmiyenlerin namazı, arapça ayetler yerine bunların farsça tercümelerini kullanmanın cevazı meselesi zihinleri dahâ İslamın ilk asırlarında işgal etmiştir ki, bunu Nerşehî zikreder. Ömer Nesefî'nin, İki İmam (Muḥammad ve Abû Yûsuf) bunu ancak zaruret halinde tecviz ettikleri halde Abû Ḥanifa'nın bunu toptan tecviz ettiğini belirten

ولو تلا بالفارسی مجزى وجوزا ذلك عند العجز

beytinin şerhinde Zuzanî, Abû Ḥanife'nin arapça bilenler dahi Kur'anı namazda farsça olarak okuya bilirlen derken, bu fikri teyid zımında Kur'an ve ondan evvel gelen mukaddes kitaplar (zubur al-avvalin) bir küldür, halbuki o kitapların dili arapça değildi, Kur'an'dan murad manadır buyurdıklarını diğer şerhlerde (meselâ Alâ al-din Samarqandî *Ḥaşr al-Masā'il* Yeni Cami No. 410) görülmeyen esaslı bir şekilde ifade etmiştir (vr. 4 a :

قال ابو حنیفة رضى الله عنه اذا قرأ القرآن فى الصلوة بالفارسية وهو يحسن العربية اجزاً . . . ولا بى حنیفة رضى الله عنه : انه (اى القران) اسم اللفظ المنظوم اى المركب على هذا التركيب المفيد لمعناه سواء كان ذلك اللفظ

عربياً او غيره لقوله تعالى «وانه لفي زبر الاولين» وفي زبرهم ما كان اللفظ عربياً فعلم ان القرآن اسم للمشارك فيه بين المنزل على محمد وبين كتب الاولين واللفظ العربي يستحيل ان يكون فيه مشتركاً فيه بينهما مع انه ليس في كتب الاولين اللفظ العربي واما هذا التركيب الخاص المفيد للمعنى الذى يفيد اللفظ العربي بهذا التركيب الخاص فيجوز ان يكون مشتركاً فيه بينهما وقد نطق به الكتاب فيكون هو المشترك فيه بينهما فيكون هو المراد بالقرآن المأمور به فى الصلوة وصار كالتسمية على الذبيحة فانه يستوى فيها جميع اللغات بالاجماع وعلى هذا الخلاف اما اذا افتتح بالفارسية الصلوة او تشهد بها فيها او خطب يوم الجمعة بها واما فى الاداب فيعتبر التعارف

Bu sözler Abû Hanîfe'nin çok samimi ve canlı müdafii olan Horozmlî Hâfîz al-dîn Kardârî'nin Kur'an'ın lafz değil manâ olarak nuzûl ettiğine ve ibadette arapçadan başka dillerde (o cümleden türkçe) okunabileceğine dair fikirleri ile karşılaştırılmalıdır.

3) N. 314, Hasan b. 'Abdallah al-'Askarî (vf. 382) 'nin *Kitâb al-Zavâcir*'inin (bk. Brockelmann, *GAL*, Sp. I, 193; aslının bir nüshası Köprülü Ktb. N. 730 de mevcut gösterilmiş ki, başka bir eserdir. 720 Şavvalinde Gazi b. 'Alî b. Qutlug al Cubâtî (yahut al-Çubânî) tarafından memlûk Emir Muḥammad b. Sayfaddîn Aydemir al-Çubânî için yazılan ilâveli nüshası. Bu ilâvelerde farsça ve türkçe, Uygur harfli parçalar da verilmiştir. Kitabın başında bu ilâveleri yazan zat şöyle söylüyor :

هذا كتاب جمعت فيه من فنون الالفاظ والمعاني والاختبار وماورد عن الصالحين والمشايخ والحكما وسير الخلفا والمتكلمين ومكارم اخلاق الملوك والمتقدمين وجعلته ابوابا وفصولا والحققت فيه من المراسلات واقطاع الشعر والنوادر من الحكايات بلسان الفارسي والتركي وذكرت نبذا من مكارم اخلاق السلاطين من الترك وسيرهم وفقنا الله لاتمامه لحزاة الامير المعظم شمس الحق والدين محمد بن السعيد سيفالدين ايدير الجوباني بلغه الله في الدارين آماله وختم بالصالحات اعماله .

İlaveler vr. 88 a yedinci bâb (Murâselât) ile başlar, bundan sonraki kısımlarda Melik Eşref Musa'ya ait yazı, Şihâbeddin Suhraverdiden nakiller, adab ahl al-taşavvuf, onlara ait yazı, Şihâbeddîn

Suhravardî'den nakiller, adab ahl al-taşavvuf, onlara ait mükâtebeler. Vr. 148-151 farisî kısmında Naşiraddîn Tûsî'ye nisbêt edilen istikbalden haberler. Vr. 153 b-156 a: türkçe uygurca nûmuneler, ki, bunda Kutadgu Bilik'den almanları da vardır. Prof. Reşid Rahmeti, *‘Atabat al-hakâik* sonundaki levhalarda, kitap hakkında izahat-ta bulunmadan, uygurca parçaların bir kısmının fotoğrafını vermiştir.

3) N. 1526, *Maşnavî*, Calâl al-dîn Rûmî. 822 de Balh yanında Qarlık köyünde Şemseddin Muḥammâd b. Mavlanâ Muḥammad ‘Abdâl tarafından yazılan nüsha ki, bu Karlık köyüne Qarluḡân da denilmiş, nasıl ki, Buhara yanındakilere Karlık köylerine «Xalluaxân» da deniliyor. Vr. 347:

شمس الدين محمد بن مولانا محمد ابدال در مقام قرلغان وهي قرية من قری
: 5 inci defterin sonunda: البلخ، عشر جمادی الاول سنة اثنى عشر وثمانماية
تمت (sic!) المجلد الخامس من المشوى المعنوى فى يوم السبت اثنى
والعشرين من شهر الشوال فى سلك سنة اثنى وعشرين وسبعماية بمقام
خمس وعشر من شوال فى سلك سنة اثنى: Sonunda القرلقى وهي قرية من
قرى البلخ وعشرين وثمانماية بمقام قرلغان وهي قرية من قری قبة الاسلام
البلخ صاحبه وكتبه شمس الدين محمد بن مولانا محمد ابدال

Bu kayıt'ta «Muhammad ‘Abdal» ismini taşıyan bir Türkün Karlık köyüne mensup gösterilmesi Abu ‘Abd allah al-Xorezmî ve İsmâ‘îl al-Cavharî de bu mıntıkadaki Karlık ve Gengit (خلج وچنجيته) Türklerinin Eftalit'lerin bakiyesi olduğuna dair kaydı te'yid eder. (bk. Z. V. Togan *Türk tarihi dersleri*, Edebiyat Fakültesi litograf neşri 1928, s. 101, 105, aynı eserde s. 142 de Burhaneddin Keşkeki'nin *Badaḡşân u Qatagân* kitabında, s. 104-109 Badaḡşânde «Kenger» (çem'i: «Gengit» olacak) ve «Xallu» ismini taşıyan köylerin hala mevcut olduğuna dair eski kayıtlar teyid edilmek istenmişti; işte bu dava için yeni bir delil.

4) N. 664, *Ravḡat al-kuttâb va ḡadiqat al-albâb*, telif Abî Bakr b. al-Zakî al-mutatabbîb al-mulaqqab bi Şadr al-Qunavî, 677 senesi Ramazan sonlarında yazılan nüsha. Bu kitabın Ayasofya, Esad Efendi ve Rıza Paşa kütüphanelerinde kıymeti daha az olan nüshaları mevcuttur. Bu Sadr Qonavî, al-Birûnî'nin eserlerinin fihristini ve Saydanasinin arapca aslını bize eriştiren zattır (bk. Z. V. Togan, *Birunis Picture of the World* p. VI) ki, Mevlana Rumînin muasırı idi.

DİL-TARİH ve COĞRAFYA FAKÜLTESİ KÜTÜPHANESİ'n-
de, Havzalı Mustafa ÇON'dan satın alınan kitaplar arasında :

5) N. 1334, *Kitāb al-muḥkam fi nuqat al-maṣāḥif*, telifed. Abū
‘Amr ‘Usmān b. Sa‘īd b. ‘Usmān al-Muqri al-Dānī al-
Qurṭubī (vef. 444; Bk. Brockelmann *GAL*, Sp. I, 720) ki, müte-
veffa Pretzl tarafından Bibliotheca Islamica III de neşrolunmuştu,
741 nüshası, 72 varak.

Aynı Fakültede RAİF YELKENCİ'den satın alınan kitaplar
arasında :

6) N. 255 *Kitāb siyāsat al-Dunyā va 'l-dīn*, telifed. al-Şayḥ
Sa‘d b. İsmā‘īl b. ‘Umar al-Rūmī al-Aqsarāyī, tek
nüshası Tunus'ta bulunuyordu (Brockelmann, *GAL*, Sup. II, 1017.

7) N. 1383 *al-‘Aqīdat al-nizāmiya fi 'l-‘aḳā'id al-islāmiya*,
telif Abī'l-Ma‘ālī ‘Abd al-malīk b. Muḥammad İmam
al-Ḥaramayn al-Cuvaynī, 117 varak. 809 da Edirne'de
(ادرا نا بولى) da Aḥmad b. İshak nam birisi tarafından tamamlan-
mış olup baş tarafı eskidir ve 590 Mısırda yazılan bir milk kaydı
var. Tek nüshası Eskuryal da bulunuyordu. (Brockelmann,
GAL, Sp. I, 673). Edirnenin fethinden 44 sene sonra bu şehirde
böyle bir eserin üzerinde çalışılmış olması kayde değer bir keyfi-
yettir.

8) N. 4301, Horezmdede 699 da yazılan *Kaşşāf* nüshası sonunda
meşhur İmam Ḥusām Sıgnāqī'nin zamaḥşarī'den getirilen «sama‘
sililesi vardır ki, üstadı Aḥmad ‘Ucduvānī imiş.

9) N. 4464, ekserisi Gazzalī ‘Abdallah Anşarī, Sey-
yid Şarīf Curcānī Zayn al-Xavāfi'ye mensup olan *Mac-
mu‘at al-rasā'il*, vr. 159 a da Sa‘d al-din al-Taftazānī'nin 768 tarihli
kendi el yazısı var. Zeyn al-Xavafī'nin eserleri üniktir.

10) N. 4121, *Şarḥ al-Uşūl al-xamsa*, telifed. Abu 'l-Ḥasan
‘Abd al-cabbār al-Hamadānī al-astarabād (قاضى القضاء)
(ابو الحسن عبد الجبار رئيس المعتزلة واعظم علماءهم وهو المؤسس لمذهبهم) a Seyyid Aḥmad
b. al-Ḥasan al-Ḥuseyni al-Zaydī'nin şerhi, diğer nüshaları Vatikanda
ve Topkapı Sarayında var. Bu nüsha 941 Muharreminde tamamlan-
mış, 92 varak.

11) N. 1571, *Kitāb al-Riyāda* telifed. Abu ‘Abd allāh Mu-
ḥammad b. ‘Alī al-Ḥakīm al-Tirmizī (vef. 285, bk.
Brockelmann, *GAL*, Sp. I, 336). Bu kitabın bazı parçalarını
muhtevi bir natemam nüshası Dimaşk'ta Zâhiriye kütüphanesinde
vardır. H. Ritter *Oriens* (III, 31-34) te bu nüshadan bahsetmiştir.

Bu nüsha h. 593 Safer yazılmış, 238 varak. Vr. la: على احدى عشر .
مصنفات من كلام الحكيم الترمذى هذا المجموع يشتمل على

- Vr. 10 a: بيان العلم
Vr. 24 b: مسائل فى النية وغيرها
Vr. 48 a: جواب كتاب من الرى
Vr. 70 a: كتاب الاكياس المغتربين عن معصية الله
Vr. 129 b: اجوبة المسائل
Vr. 152 b: الفرق بين الايات والكرامات
Vr. 177 b: كتاب الحقوق
Vr. 209 b: فى بدو شأن المصنف
Vr. 218 a: فى مسائل التعبير
Vr. 221 a: منازل القاصدين الى الله

Bu eserin bazı kısımları basılmıştır. Daha hiç neşredilmemiş olan «Fî bad' şa'n al-muşannif» kısmı müellifin zaten çok mace-ralı olan hayatına ait bilinmedik malûmatı ihtiva etmektedir. Ez-cümle vr. 218 a da 269 Zulkâdasinde gördüğü bir rüyasında ken-disine farsça olarak anlatılan sözleri yerli şive ile harfiyen şu cümlelerle nakledilmiştir ki, o zaman Tirmiz'de konuşulan farsçanın nümunesi olarak kabul etmek icabeder:

ثم وقع على قاي كلمة بالفارسيه : بكي من ترا دادم
ووقع الكلام بالفارسيه : سه جين ترا دادم

ايدور چیزی همی بتو ذوخش همه ازوی وعظمه بری همه چیزها ازوی
وبهاسرا همه چیزها دان اش ازوی نخست فراسمانها ديدم اوکنده
فاز مهوسمين رميدرا تافرود

ثم وقع على قلبها يوم الثالث : ترا دادم علم اولين وآخرين

12) N. 1371 *Adab al-kātib* telif İbn Qutayba. h. 587 Safer'-inde yazılmış bir nüsha. İkinci cildten ibaret.

13) Numarasız ve müellifi mechul bir arapça *coğrafya* kitabı, 873 sonunda Halil b. al-Dâbis al-Ramlî tarafından istinsah edilmiş. Eser Memlûk Qalāvûn al-Şâlihî'ye tabi bir suriye şehrinde telif edilmiş, oralarının Moğollar tarafından istilâ edildiğinden de bahsediyor.

14) N. 4216, ilk İslam muhaddis ve müfessirlerinden Abd al-Razzaq b. Hammām al-Şan'ānî'nin *Tefsir*'i. hicri 7 nci asırda Endelüs'te yazılmış bir nüsha, 110 varak. Başından Fatiha suresi ve Baqara'nın başı yok, diğer sureler tamam. Hicrî 126-211 tarihlerinde yaşayan 'Abd al-razzaq, San'alı idi, Ma'mar b. Râşid'in ilk hadis kitaplarından «Câmi'» ini rivayet eden zattır. Bu kitabın başına da *تفسير عبدالرزاق بروايته عن معمر رضي الله* diye yazılmış ve gerçekten rivayetlerin çoğu Ma'mar'dan alınmış ise de İbn 'Uyayna, Qatâda, Zayd b. Aslam, al-Şavri ve saireden vasitasız naklettikleri de çoktur. Bu eserde surelerin isimleri bazan bizce maruf olan isimlerden farklıdır. Tefsir gayet kısa ve vecizdir. Bu tefsir Kur'anın ayetlerinin Peygamber'in kendisi ve Sahabeleri tarafından verilen izahlarına dayanmaktadır, onda müellifin kendi aklı ile yahut Arap dilinin filolojik inceliklerine dayanan tefsir yoktur. Naklettiği haberlerle ayrı ayetlere dair verilen malûmat da bu nüzûl sebepleri ile ilgilidir. Sahabe ve Tabiinden nakledilen rivayetlerden bir çoğu orijinaliği haizdir. 'Abdurrazak bunları hiç tevilsiz ve hiç bir ön fikri olmayarak sadece nakledivermişti. Bu bakımdan eser tam itimada şayandır. Bu gibi rivayetler esere tam bir orijinallik veriyor. Mesela Vahb b. Münabbih'den Qatâda ve 'Ikrima'dan naklettiği israili kıssaları ile Kur'andaki Câlût ve Tâlût, Nemrüd ve Buhtunassar kıssalarını izah etmesi bu kıssaların Peygamber zamanında Mekke ve Medinede yaşayan Yahudilerin rivayetleriyle Kur'andakilerin bir kül teşkil ettiğine tam saflıkla inandığını göstermektedir. Keza Âli 'Imrân suresi başında 7. ayette *فاما الذين في قلوبهم زيغ* (amma kalplerinde bozukluk olanlar) cümlesinin izahında Ma'mar'ın Qatâde'den naklettiği tefsirden bunların «Harûriye» yahut «Sabâ'iye» ler olacağına dair mütâlelar da müellifin bu gibi mevzular da hiç bir kabli fikirlerle kafasını doldurmamış olduğunu gösterir. Ayetlere dair naklettiği rivayetler hep esbab-ı nuzûle bağlıdır. Vr. 50 b. Ashab arasında Mi'rac meselesinin sadece bir ru'ya telakki edildiğini, bunu fadâcıların, cismani bir gök gezisi dâvası gibi anlattıklarını belirten ve bazı muahhar eserlerde görülen rivayet burada da bulunuyor ve Ma'mar vasitasiyle Zuhrî den naklediliyor. 'Abd al-Razzaq b. Hammām meşhur «şiqât» dandır, Evzâ'î, Şavr b. Yazîd;

Ma' mar b. Rāşid, Sufyan al-Şavri'lerden dinlemiş, kendisi Aḥmad b. Ḥanbal'in üstadıdır. (bk. Yâqūt, «Mu'cam al-buldān», «Şan'â» maddesi). Kendisine hilafet meselesinde Ali'ye hak verdiği ve «İbn Abi Sufyan» ı sevmediği için şiiilik nisbet ediliyorsa da (İbn al-Aşir VI, 137 Brockelmann, GAL I Sp. 333) tefsirinde maruf manasiyle şiiilik eseri görülüyor. Eserin takdiri ehillerine ait ise de şu noktayı ilave edelim, ki 'Abd al-razzaq al-Şan'anî ve Aḥmad İbn Ḥanbal gibi insanlar, arada 3-4 nesil geçtiği halde, kendilerine Peygamberi ve zamanını tam sâliyetiyle yaşatmış ve kendi zamanlarının te-sirlerinden tecerrüd edebilmiş hakiki mümin müslimanlardır. Bu bakımdan eserlerinin her satırı insana bir itimad telkin ediyor. Bu tefsir ceman Mısır Hidiv Kütüphanesinde bulunan muahhar (724 tarihli) ve âdi bir yazmasıyla malumdu.

15) N. 2180, «Musnad İmam Malik» adlandırılan hadise ait bir eser, pek güzel Magrib yazısı ile racab 562 de İskenderiyede yazıldığı vr. 177 b kayıtlıdır (كتبه احمد بن ابى القاسم المعروف بابن العصار بشعر الاسكندرية). Muahharen bana Muhammad Tancî'nin anlattığına göre bu yazma Yûnus b. 'Abd al-barr'in (vf. 463/1071) *al-Tamhîd fi 'l-ansâb*'ından (bk, Brockelmann, GAL, Sp, I, 629) ibaret olsa gerektir.

16) N, 4002, *Şarh Fuşûş al-ḥikam* telifed. Dā v ü d a l - Q a y s a r î 777 senesi nüshası olup Balh ve Semerkandlarda dolaşmış, sonunda Balh'te «Xānqāh al-Āmiriye» de 1008 Zilka'da tarihli kayıt, Yeseviliğe ait kayıtlar ve Maverâünnehir meşaihine ait malûmat ilave edilmiştir. Orhan Gazi zamanında İznik de yaşayan bir âlimin daha kendine yakın zamanlarda Balh ve Semerkandde tanınmış olması bakımından mühimdir,

17) N. 5403 eski magribi yazılı *Maşâriq Qadî 'İyad* parçası: في كشف ما استتلق من صحيح البخارى وموطأ مالك ولفاتهم واسماء الكنى
ceman 157 varak,

KAYSERİ:

Rāşid Efendi Kütüphanesi:

18) N, 202 *Fath al-ra'uf fî ta'zîm asmâ allâh va 'l-ḥuruf*, telifed. Togan şeyh al-Asraft. 874 Ramazan'ında, Memlük Kaytbay namına yazılmış, 60 varak,

19) N, 1351 Kurt Dede (Muḥammad b. Ömer, vf. 996)'nin *Tercüman-ı Bidayî*'nam türkçe fıkıh kitabı, İstanbul'da Mehmed Paşa Tekkesinde şeyh iken yazmış.

20) 497, *Tafsīr asmā-i allāh va'l-şifāt*, telif Abd'l-qādir al-Bağdādī. 254 varak, kağıdına ve yazısına göre 6. asır hicrîde yazılmış, üzerinde Abū Maşūr Maturîdî'nin eseri olarak kaydedilmiş. Eserin British Museum'de de bir nüshası vardır, bk. Brockelmann, *GAL*, Sp. I, 166.

21) 539, *Unmuzac min al-'ulūm*, telifed. Muḥammad b. Aḥmad al-Tarsusî,

22) 566, *Şerh-i Gülistan*, telifed. Ḥusayin b. İbrāhîm al-Kafavî, Kırımın Kefe'sinden gelen ve Mekke de kadı olan bu zat Gülistan'ı tercüme ve şerhetmiş, 6 Savval 1009 da bitirmiş ve 29 Safar 1010 da Mekke yanında Selâmî köyünde vefat edince hemşehrisi Ḥuseyin b. Rustam al-Kafavî tarafından bu esere bir mukaddime yazılmış ve bunun talebesi Aḥmad b. 'Alî b. Aḥmad tarafından 17. Zülhice 1010 da istinsahı tamamlanmıştır. Diğer nüshası Hamidiyeye de varmış, Bursalı Tahir, *Kırım müellifleri*, s. 10. «Külâh'i tatârî» nin Kırım Tatar borkû olacağına dair izahı (vr. 158 a) ve Kanunî Süleymanın kendisine «rammalmısın» diyen bir Tatar kadınına «Remmâl değilim, Tatarım Hatun» diye cevap veriş (vr. 208 a), Yavaz Sultan Selim'in bir şiiri gibi hoş yerleri vardır.

23) N. 596, *Al-Camāhîr fî-ma'rifāt 'l-Cavāhîr*, telifed. Abu'l-Rayhān al-Bīrūnî, ki tarafımdan 1925 te Maarif Vekâletinde mevcut Kayseri kitap listesine dayanarak aranıp keşfedilmişti, 1926 da eserin Topkapı Sarayında mahfuz diğer bir nüshası da yine tarafımdan ortaya çıkarıldı, halbuki eserin ancak ilk kısmı İspanya'da Eskuryal kütüphanesinde bulunuyordu. Prof. Krenkow bu iki Türk nüshasına istinaden kitabı 1936 da Hayderabad'da neşretti. Bu neşrin sonunda «xātima» kısmında Krenkov bu Kayseri nüshasını «Türkiye Devletinin has hazinesi» nüshası diyerek geçmiştir. Müteakiben Kayseri nüshası benim, Yahya al-Hâşimî, Taeschner, Taqiyyeddin al-Hilâlî ve sairenin araştırmalarına vesile olmuştur.

24) N. 969, *Kitāb al-ṭabaqāt al-şāfi'îye*, telif Abi Bakr b. Qaḍî Şuḥba al-Asadî, 145 varak. Bu eserden Sayf al-din al-Āmidî, Qutb al-din al-Şirazî, Aḥmad al-Çarbardî, Ömer b. Arslan al-Bulqî'nî, Qamus sahibi Firuzābādî gibi zevata ait kısımları nakil ve mükabele edildi.

25) N. 1051, *al-İkmāl*, telif İbn Mākūla (bk. Brockelmann, *GAL*, Sp. I, 602) nin 1. ve 2. cildleri: N. 903 aynı eserin 3. ve 4. cildleri, bu son nüsha vr. 209 a: فرغ من نسخها محمد بن إبراهيم بن الحسين بن

Yine vr. 206 a da Qarategin isminde birinin bu eseri bu nüsha üzerinden istinsah ettiği kaydı var. Eserin 792 Şaban'ında tamamlanan tam bir nüshası tek bir cild olarak, Esad Efendi N. 410 da, Kayseri nüshasına benzeyen bir nüsha da Topkapı Sarayı Ahmed Salis N. 2987 de bulunuyor. Sam'anî ve Yāqūt'a geçmiyen yahut yanlış geçen ve Türk tarihiyle ilgili kayıtlardan ezcümle şunları naklediyorum: N. 9503 vr. 69 a:

صابى : فهو ابو اسحق ابراهيم بن هلال الصابى صاحب الرسائل وابن ابنه ابو الحسن هلال بن المحسن بن ابراهيم اسلم قديما وحسن اسلامه (bk. Brockelmann Sp. I, 524) . وابنه ابو الحسن محمد لقبه غرس النعمة . اتم تاريخ ابيه ثقة : Vr. 77 a صنف تاريخا كبيرا فى اتمام تاريخ سنان (524) . تميم بن محمد بن محمد بن طمغاج الطوسى محدث .

طغفاج : هو الملك ابو الحسن نصر بن طغفاج ابراهيم بن نصر بن على ملك سمرقند وغيرها وابوه طغفاج ملك سمرقند وتركستان بعد بغراخان ولهذا الملك القاب كثيرة وطريقته حسنه وقد عرف اكثر العلوم والصنایع وسمع الحديث من جماعة وحدث بخارا وسمرقند وله خط حسن . نظام الملك الوزير ولد بطوس وسمع الكثير وحدث بمرو وبنيسابور : Vr. 352 b والرى واصهبان وبغداد وجميع خراسان وبلاد اران وهى جنده وبرزعه وبلقان وسائر البلاد

فهم محمد بن افلاح عبدالرحمن maddesi ترك No. 1059 Vr. 62 b يلقب بالترك نيسابورى وهو ختن يحيى بن يحيى واسحق بن محمد الحسين بن عبيدالله بن طغان ابو يعقوب الترك اخو جعفر سمع على يحيى بن يحيى وجعفر بن محمد بن الحسين بن عبيدالله بن طغان ابو الفضل النيسابورى يعرف بجعفر الترك نيسابورى من الثقات الاثبات توفى سنة خمس وتسعين . ومائتين واخوه اسحق بن محمد تقدم ذكره .

محمد بن الحسن بن محمد عبيدالله بن طغان الترك ابو عبدالله النيسابورى . ذكر الحاکم فى تاريخ نيسابور وقال هو غير والد جعفر بن محمد

واحمد بن يحيى بن ترك القومسى سكن جرجان روى عن محمد الصلت
البصرى وصالح بن خاتم بن وردا حدث عنه عبدالرحمن بن عبدالمؤمن

Bu nevi Türk muhaddisler hakkında Hâkim Nisâbüri'nin kayıtları için bk. R. Frye Z. V. *Togan'a Armağan* s. 408 ve Sam'ânî matbu nusha s. 105 b. ve *Zâhabî Muştalah al-asmâ va'l-ansâb*, Topkapı Saray 3028, vr. 140 a - 140 b de daha :

ابو عبدالله منصور بن ابى مزاحم التركى ، بشار بن عبدالله التركى
روى عن ابى معوية وعنه عمر بن سعد بن سنان المنيجى الحافظ قال ابن
مأكولا ولعله الذى قبله محمد بن يونس المبارك التركى .

ابو عبدالله محمد بن يوسف ابن التركى من شيوخ الطبران روى عن محمد
بن الحسن بن يسار وعن عيسى بن ابراهيم التركى حدث عن عمر بن جعفر
بن محمد بن سلم الحنطلى وابو موسى عيسى بن كوج البغدادى التركى توفى
بمصر سنة اثنى وثلاثماية .

ابونصر الحسن بن عبدالله بن طغان الترك النيسابورى عن سفيان
الثورى وعن ابيه محمد وحفيده اسحق بن محمد بن الحسين بن طغان عن
يحيى وعنه ابو عبدالله بن الاحزم وجعفر بن محمد الترك اخوه مسند، مات ٢٩٣

«Xazar» maddesinde de Türk menşeli, yahut Türklerle ilgili bir kaç muhaddis zikredilmiştir. Esad Efendi nüshası, vr. 78 a :

عبدالله بن عيسى الخزرى حدث عن عنان بن مسلم روى عنه الطستى كانوا
يضعفونه واحمد بن موسى البغدادى يعرف ياخى خزرى حدث عن على بن
حرب الموصلى روى عنه ابوبكر الشافى .

وعياش بن الحسين بن عياش ابوالقاسم البغدادى يعرف بابن الخزرى
حدث عن ابى بكر عبدالله بن محمد النيسابورى والقاضى المحاملى وابن مخلد
وابن الانبارى حدث عنه الدارقطنى وجماعة من مشايخنا .

وعبد الوهاب بن الحسن بن علي بن محمد ابو احمد المودب الحرمي (الجرمي؟)
يعرف با بن الخزري سمع ابن مالك القطيفي والحسن بن احمد الشماخي الهروي.

وابو محمد عبدالله بن خزري صاحب الطعام يروي عن يزيد بن هرون
. روى عنه محمد بن ابراهيم بن اسحق السراج .

. ومحمد بن اسماعيل الخزري يروي عنه ابو منصور الماوردي .

يوسف بن المبرك المقدمي الرازي اقبه خزر حدث عن مهرا ن : Vr. 98b
بن عمر ونصر بن باب وغيرها والقسم بن عبدالرحمن بن خزر الفارقي
حدث عن سهل بن صقير الخلاطي . و ابراهيم بن ادريس الفمي روى عنه
ابو سليمان محمد بن الحسين بن علي الحراني وغيره وابو بكر محمد بن عمر بن
خزر الصوفي الهمداني حدث عن ابراهيم بن محمد الطيار الاصفهاني حدث
عنه ابو حفص بن شاهين وآخر من حدث عنه شيخنا العدل العفيف

Zahabī, *Muṣṭalaḥ al-asmā*, Topkapı nüshası, vr. 54 «Xazar» mad-
desinden çoğu İbn Mâkûla ve Sam‘ânî’den alınmak üzere demiştir :

فمنهم تكين الخاصة الامير ابو منصور الخزري روى عن يوسف القاضي توفي في ٣٢١
وابوالقاسم عياش ابن الحسن بن عياش المعروف با بن الخزري روى عن الحاملي فاما
الترك الخزر فعبدالله بن عيسى الخزري سمع الحاملي وعبدالله بن حسن ابن الخزري
سمع القطيفي وجمال الدين ابراهيم بن النفيس ابى الفتح بن الخزري المستوفي
بالموصل سمع جامع الاصول من المصنف وهو من بيت حشمة . جعله ابن
المعاني منسوبا الى موضع من الثغور عند سد ذي القرنين يقال له دربند
خزران فقال واما المنتسب الى الموضع جماعة منهم عبدالله بن عيسى الخزري
روى عن عنان بن ابى مسلم روى عنه الكسى : Sam‘ânide ise daha :
(الطسقي) وكان ضعيفا كانوا يضعفونه واحمد بن موسى البغدادي يعرف با بن
الجزري حدث عنه علي بن حرب روى عنه ابو بكر الشافعي وعياش بن
عياش ابو القسم البغدادي يعرف بالخزري حدث عن النيسابوري ابن بكر بن
زياد والقاضي الحاملي وابن مخلد وابن الانباري حدث عنه الدارقطني وجماعة
من مشايخنا . وابو احمد عبد الوهاب بن الحسن بن علي بن محمد المؤدب

الحربى يعرف با بن الحزرى سمع ابا بكر بن مالك القطيفى والحسين بن احمد الشماخى الهروى ... فاما المنسوب الى الجد فهو ابو بكر محمد بن عمر بن خزر الصوفى الحزرى العالم بهمدان يروى تفسير السدى عالياً وكان له رقة فى بعض الاوقات اذا قرى عليه شىء يتغير ويغشى عليه .

Ibn Mākūlā, Sam'ānī, Zahabī ve Yāqūt'un eserlerinde ve diğer «ricāl» kitaplarında Horasanda ilk İslâm'da medenî Türklerin köy ve kasabaları olan Ferenked (yani Aferinkend, İbn al-Nadīm'e göre حاضرة الترك وهى حاضرة النك), Balh'den Gazneye giden yolda iki farsahta Mingçuri'ye Buhara yanında Cumul'e, yine Marzuban ailesine (bk. R. Frye, *Fuad Köprülü'ye Armağan*, s. 167), Sabirî, Tuxşî, Mācarmî ve Şalcı'ye mensup hadis ehilleri Türk tarihi bakımından öğrenilmeğe değer bir mevzudur.

26) N. 839, Yanyalı Esad Efendi'nin eserleri, Aristo Physik'inin *al-Samā' al-ṭabī'ī* ismi altında tercümesi, ilk üç kısmı İoannis Kuttinius'un tercüme ve şerihlerinden istifade ederek yapılan tam tercümedir. (vr. 320 b هذا شرح الكتاب الثالث من الكتب الثمانية); (لارسطوتلس بن قومماخوس فى ضمن ترجمة يوانس قوتنيوس الفرفريوى مع تحقيقات جميلة kalan beş kitabı ancak mezkur İ. Kuttinus'un hülâsasından çevrilmiştir (s. vr. 363 b : هذا مجمل الكتب الحسنة الاخيرة من الثمانية للسمع الطبيعى لارسطو : (تلس اجملنا يوانس قوتنيوس الفرفريوى Bu müslüman Rum âlimi, (Eyyüp'te müderris, Galatada kadı, nihayet ilk Türk matbaasında musahhah) bu eseri İbrahim Paşanın emri ile vücuda getirmiş, bundan başka Aristo'nun mantika dair eserlerini de tercüme etmiş, Physik'i Farabî, Nasireddin Tūsî ve İbn Ruşd'ün fikir ve nazariyelerini de gözönünde bulundurarak tercüme etmiş. Bu nüshanın kenarlarında (234 b) Sadreddin al-Şirâzî'nin Aristo'yu anlayışını kifayetsiz gösteren tenkitleri de vardır. İbn Ruşd'ün eserinden de arapçasından değil de lâtince tercümesinden istifade etmiştir. Eserin biri diğerini ikmal eden nüshaları Ragıp Paşa N. 824-25, Nuri Osmaniye, 2656, Hamidiye 784, Beşir Ağa 414 de vardır. Müellif hakkında Brockelmann, *GAL*, Sp. II, 665-6 ve Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlm*, s. 139-140 gayet kısa malûmat vermişlerdir. Yanyalının eserleri yeni baştan tetkika muhtaçtır. Bu tetkikatta Kayseri nüshası esas olmalıdır, ceman 888 sayfadır.

27) N. 922, *Axbār al-axyār fî asrār al-abrār*, telif 'Abd al-ḥaq b. Sayf al-dīn al-Turkī al-Dihlavī al-Buxarī. 929/1590-1 de telif olunmuş eser, Dehli'de 1270 den başlayıp bir kaç defa basılmıştır (bk. C. A. Storey, *Persian Literature*, II.

979, Kayseri nüshası çok mükemmel, bilhassa bu eserin Türk tarihi, Türk tasavvuf tarihi ile ilgili kısımları Köprülü Fuad Beyin «*Türk edebiyatında ilk Mütasavvıflar*» kitabında ve saire eserlerinde istifade edilmemiş olduğundan çok kıymetlidir. Vr. 237 a-237 b müellifin ecdadının ve bizzat kendisinin hal tercümesine aittir ki, Alaaddin Xalacî zamanında Hindistana gelmiş, sonra vatanları olan Buharaya dönmüş, fakat Temerün Hind seferi dolayısıyla onun maiyetinde tekrar Dehliye gelmiş imişler. Hindistan Türk tasavvuf tarihi için esas kaynakların biri budur.

28) N. 961, *Manāzır al-^cavālim*, telif Aşık Mehmed Çelebi, 14 Cumadi I, 1035 itmam olunan tam nüsha, 992 de Özdemiroğlu Osman Paşa ile birlikte Derhend, Kuban, Taman ve Kerç taraflarına seyahati bazı yerlerinde, diğer nüshalardan daha mufassaldır.

29) N. 983, *Zeyl-i Tarihi Aziz Efendi*, 926-999 seneleri tarihi, Kâtip Çelebi Fazlî'kesine zayıdır.

30) N. 1110, *Risāla-i Bahā'iyæ*, Hoca Nakışbend Behaeddin'in farsça menakibi. Gördüğüm diğer menakipten farklı ve bize tarihî kayıtları nakletmiş keza «Muhiţ Siraxsî» şerhinde Karahanlı Tağgaç Han İbrahim b. Naşr'in Semerkand'de Şahzinde yanındaki medresesine ait 458 tarihli vakfiyesinden ve «Navādir al-Uşul Hekimal-Termizî» nin bir nüshasının sonunda Şams al-Mulk Naşr b. İbrahim b. Naşr (yani Naşr İlik) 'in bina ettiği Rabaţ-i Melik'in «Taqı üstünde 471 de yazılan bir yazıdan nakilleri getirmiştir (vr. 65-66). Kitapta Behaeddin'in muasırı olan Emir Huseyn (yani Temür'in rakibi olan Emir Huseyn) in Buharayı tahribine dair bazı tafsilât verilmiş (vr. 120 a) ve Hoca Behaeddin'in Herat'ta Melik Hüseyin Kerd'in yanında bulunarak onunla münakaşaları, keza Hoca'nın türkçe konuşmalarında bazı sözler nakiedilmiştir. Vr. 12 b: Türk şeyhi Seyyid Atâ'nın kendisini ru'yada Türk meşaihinden «Türk Halil» 'in terbiyesine verdiği; vr. 36 a: Buhara'dan Nesef'de Emir Külâl huzuruna giderken kendisine rastlayan bir suvarinin باقى كورد تكمي diye sorması, nakledilmiş ki, Hızır imiş ki, şeyhi Türk bilerek türkçe konuşmuş oluyor. Vr. 42 b: Türk meşaihinden «Quşsam Şayx» ki, Ahmed Yesevi neslindenmiş, Hoca hakkında انى بخشى تو تو نكيز diye müridlerine tavsiyede bulunmuş imiş. Vr. 68 a: Hoca Nakışbend ölüm döşeginde iken Ahmed Yesevi'den bahsederek demiş imiş:

واز حضرت سلطان العارفين قدس الله تعالى روحه منقولات كه اواخر

پوستین پوشیده بودند و می گفتند: الهی همان دار که ترکی ام از ترکستان آمده تنگری تنگری گویان اکنون بسعادت ایمان رسیده .

Vr. 69 a: Hoça'nın bir Türk köyünde konuşmasından:

خواجه در سخن در آمدند و بترکی سخن آغاز کردند و زانو نشسته فرمودند: اول عالم بو عالم دین یخشیراق

Vr 94 b: حکایت ماهی که در میان شیخ العالم و شیخ بلغاری گذشته است

31) N. 1170, *İrşād al-Murīd ilā'l-Mirşād*, telif Qāsim b. Maḥmūd al-Qarahisārī ki Nacm Daye'nin Mirşād al-'ibād'-inin tercümesi, 825 tarihli ve mütercimın kendi el yazısı. Bu eserin diğeri nüshası Fahri Bilge Bey'de bulunuyor.

32) N. 1218, *Durr al-manşūr fi'l-ḥall bi'l-rub' al-dustūr*, telif Cemāl al-Mārdīnī'nin, İbn Macdī tarafından yazılan şerhi (*İrşād al-sā'il ilā uşūl al-masā'il*), 844 nüshası, yine bk. Yeni Cami 1786, bk. Brockelmann, GAL, Sp. II. 218.

33) N. 1236, *Risāla fi'l-aḥkām 'alā taḥvīl sinī al-'ālam*, telif Muḥyī al-dīn al-Mağribī al-Marāğī.

34) N. 1240, *Al-Risāla al-bahiya fi tariib al-adviya al-qalbiya* telif Âbī 'Alī ibn Sīnā.

35) N. 2319, *Acāib al-buldān va garā'ibihā*, 'Abd allāh al-Sāwī tarafından Mısır'da Mas'ūdī'ye mensup «Axbār al-zamān» sıfatıyla 1938 de neşrolunan bu anonim eserin bugüne kadar görülen en eski nüshası, her halde 6. ve 7. asırdan geç değil. Bu eserin Bursa nüshası hakkında «Tarih Dergisi», c. I, de verdiğim malûmat'ın s. 76 daki kısmı, tashihi tarafımdan görülmediğinden hatalı basılmıştır. Doğrusu şudur:

Mas'ūdī'nin Axbār al-zamān'ının parçaları sıfatıyla kataloglara giren (bk. Brockelmann, GAL, Sp. I, 220 ve A. von Kremer, d. *Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften*, 1850, s. 207-211) eserin diğeri nüshalarından farklıdır. Şamaniliğe ait kayıtlarına bakılırsa bu eser İnostransev'in (*Sbornik Muzeya Antropologiyi*, 1918, V, 153= *Bulleten*, XIV, 46) de nakillerde bulunduğu İbn Şabīb al-Ḥarrānī'nin kitabına (bk. Brockelmann, II, G. 130, Sp. 161-2) benziyor, her halde onun kaynağıdır. Vr. 5 b, 22 a — 22 b, Bertāyil (Sumatra) adaları; vr. 22 a, 59 a — 61 a Çin; vr. 25 a — 65 b Zābic (Cavago) ve diğeri cenup ve şark denizleri

adaları: 57 a — 68 b Yafes oğulları; vr. 66 Horasan hükümdarları; Vr. 80 a — 253 b hep eski Mısır ve Ferafine.

Burada Bursa nushasından alınarak verilen Türkler ve Sakalibe'ye ait parçalar şimdi Kayseri nüshası (=K) ile de karşılaştırıldıktan sonra şu şekilde okunmak icabediyor:

واما الترك ... فهم اجناس كثيرة فهم اصحاب مدن وحصون ومنهم قوم
في رؤس الجبال وفي البرارى (K: البوادی) ولهم خيم من لبود ليس
عليهم شغل غير الصيد ومن لم يصد شيئا ودج اوداج دابته واخذ دمه
في مصران فيشويه ويأكله وهم يأكلون الرخم والغربان وغيرها (K: وكل
ذی مخاب) وليس لهم دين (K: يعتقدونه) ومنهم من كان (K هو)
على دين المجوسية ومنهم من تهود.

واكثر ملوكهم في البلغر وملكهم الاكبر يقال له الخاقان وله سرير
ذهب والتاج ومنطقة ذهب ولباسهم (K: لباسه) الحرير وقيل ان ملكهم
الاعظم لا يكاد يظهر وان ظهر لم يقم بين يديه احد (K: لشدة سطوته)
وفيه سحر وحقد وشدة بأس. وللملك يوم توقد له نار عظيمة ومجتمع
حولها كهنته ويتكلمون (K: عليها) بكلام وهو ينظر فيرتفع منها وجه
عظيم (K: كبير) مدور (K: ملون) فان كان الى الخضرة دل على
الغيث والخصب وان كان الى البياض دل على الجذب وان كان الى الحمرة
كانت اراقة (K: دل على الفتن واراقة الدماء) وان كان الى الصفرة
دل على العلل والوباء وان كان الى السواد اقرب دل على موت الملك اوسفر
بعيد فاذا كان ذلك تجهز للسفر والغزا.

اما الصقالبة فهم ايضا عدة فهم قوم نصارى وقوم يقولون بالمجوسية
ويعبدون الشمس ولهم بحر حلو (1 ihtimal Ladoga gölü) تجي فيه
السفن من ناحية الشمال تجرى الى الجنوب (ihtimal Dneper nehri)
ولهم ايضا بحر (1 ihtimal Volga nehri) يجري من المغرب (K: الى
المشرق) يتصل بحر آخر (ihtimal Kama nehri) يجي من ناحية البلغار

¹ بحر in farsça «derya» karşılığı olarak kullanıldığı hakkında bk. Z. V. Togan, *Biruni's Picture of the World*, s. 52, haşiye 14.

ولهم انهار كثيرة وهم كلهم في ناحية الشمال وليس لهم بحر ما ج لان بلدهم بعيد من الشمس فاؤهم حلو وما قرب من الشمس ملح وما جاوزهم لا يسكن لبردة (K : لشدة برده) وكثرة الزلازل واكثر قبائلهم الحجوس ولهم مدن كثيرة وقلاع ولهم كتابس فيها اجراس معلقة يضربون بها كالنواقيس .

Bu malûmat Türklerden daha hiç bir kavmin islâmiyeti kabul etmediği bir zamana aittir ki, Tâhir al-Muqaddasî'nin verdiği malûmat gibi.

26) 314, *Badā'yi' al-Şanāyi' fī tartīb al-şarāyi'*, telif Abī-Bakr b. Mas'ūd al-Kāşānī, (vef. 587) 3 cild, kayın pederi 'Ala al-dīn Muḥammad b. Aḥmad al-Samarqandī'nin telifi olan, «Tuḥfat al-fuqahā» kitabının şerhi (bk. Brockelmann, Sp. I s. 640). Bu Râşid Efendî nushasında 1910 Mısır tabında bulunmayan şeyler var. Burada Ala al-dīn al-Samarqandī ve Abū Bakr al-Kāşānī'nin ve yine faqih olan zevcesi hakkında İbn al-'Adīm, «*Tārīḫ al ḫalab*» inden geniş malûmat nakledilmiştir. Anadoluya Semerkandden aynı 'Ala al-dīn al-Samarqandī ismini taşıyan iki âlim gelmiştir. Zikri geçen Tuḥfat al-fuqahā müellifi 540/1145 hududunda vefat etmiş; diğer ise 'Ala al-dīn 'Alī b. Yaḥyā al-Samarqandī 860/1476 da Lârende de vefat etmiş ve Kızılca Hamam'dan 12 kilometrelik bir köyde medfundur. Bu 'Ala al-dīn 'Alī'-tefsirden «Baḥr al-'ulūm» nam eserinin müellifi (Brockelmann I G, 203, S, s. 278) ki bundan iki cildten ibaret nüshası da Raşid Efendî N. 39 da bulunmaktadır. 'Ala al-dīn 'Alī'nin Seyyid Nizām Badaxşî (Kitab al-manāqib) ve Seyyid Muḥammed Nurbaxş (Cami' al-lata'if) tarafından yazılan iki menakibi Fahri Bilge kütüphanesinde vardır.

FAHRİ BİLGE KÜTÜPHANESİ¹.

2500 kadar yazması vardır, ekserisi Türk edebiyatına aiddir. Aralarında dikkatimi çekenler şunlar olmuştur :

37) *Al-Durr al-maknūn va sirr al-maşūn*, telif Seyyid Muştafa b. Ḥasan al-Ḥuseynî. Üçüncü Murad zamanında

¹ Fahri Bilge Bey 1950 de memuriyeti dolayısıyla Kayseriden Afyonkarahisarı'na göç etti. kütüphanesini de oraya nakletmişti, 1956 da tekaudlugu dolayısıyla yine kütüphanesi ile birlikte İstanbulda Aksaraya taşınmıştır.

990/1582 de yazılmış bir türkçe umumi tarih 690 sayfa. Münecim-başın'dan 90 sene evvel yazılan bu eser'deki mevad taksimatı bu büyük müverrih üzerinde müessir olmuş olabilir. Seyyid Mustafa'nın 66 baktan ibaret olan eserinde Hulefay-ı Râsîdîn, Emeviler, Abbasî ve Fatimîlerden sonra Harameyn, Mağrib, Endelüs, Deylem, Mazenderan, Mısır ve Suriyede yaşamış İslâm sülaleleri, Horasan valileri, Samaniler, Gazneliler, Gurîler, sonra Ali Selçuk kolları, Horezmşahlar, Danişmendler, Mülûk-i tavaif (Anadolu beylikleri), Karaman, Esfendiyar, Aydın, Ramazan, Zulkadır, Saruhan, Germiyan oğulları, Osmanlılar, Deşti Kıpçak hanları, İranda İlhanlılardan sonra vücud gelen beylikler, Hindistan padişahlıkları, Gücürat şahları, Gilan Şirvan ve Şeki hanları, Temürlüler, Maveraünnehir Özbekleri, Kara ve Akkoyunlular ve Şeyh Haydaroğulları (yani Safevîler) tarihi kısa ve çok muciz olarak sıralanmıştır. Osmanlı hanedanı vr. 322 a—348 b de hülâsa edilmiştir.

Müellif muhakkak ki bize kadar gelmiyen bazı kaynaklardan istifade etmiş ve tarihin muhtelif devirleri ve şahsiyetleri hakkında kendine has fikirlere de malik olmuştur. Fakat bazı ülkelerde bizat bulunarak şifahî malûmat topladığı anlaşılan müellifin verdiği malûmat bazen bizim bildiğimizden farklıdır ve bazen de hatalıdır. Deşti Kıpçak, Özbek hanları İlhanlı sonu beylikler hakkında verdiği malûmatta Türk ananesine sadık kalarak, bilfiil memleketi idare edenlerle birlikte ancak Yasa'ya göre devletin başkanı sayılanları filî hükümdârlar sıfatıyla zikretmiştir.

Bu hususlar bilhassa müellifin Altın Orda, Kırım ve Özbek hanlarına, Şirvanşahlara ait verdiği malûmatta görülmektedir. Bunları da Fahri Bilge Beyin müsaadeleri ile buraya kısaltarak alıyorum :

Altın Orda'ya ait bahislerinde (vr. 125 b—132 a) müellifin bu memleketi Qutbeddin al-Râzî, Muhtâr al-Zâhidî ve Seyyid Celâl al-dîn (İmâdî) gibi büyük ülema tarafından ziyaret edildiğinden de haberi olduğu görülüyor.

Vr. 128a : (c : ایلرکی)
 توقتمشك سر عسكرى . قيله اوز بكدن امير ايدكى
 وتيمور قتلغ اوغلان ابن تمر ملك خان وكونجه اوغلان قچوب سمرقنده
 كلديلر توقتمش ايدوكه ايله ۱۵ دفعه محكم صاواش ايدب گاه بو جانب
 گاه اول جانب غالب اولدى . بس بو سببدن قبايل دشت نقصان پذير اولدى .
 وانلردن بر مقدارى رومه واوروسه واردى وبر مقدارى دخى كافر اولوب

لاخ (Eflaq) قریبہ مکان طوتدی وانلره قرہ بغداددرلر . . .
توقتمش اولدرلدی . . . تاتار ایچندہ فترت واقع اولوب ایدکو اضطر ابدن : 128 b
خالی اولمدی ناگاہ سکزیوز اون درتدہ توقتمش اوغلی قادر بردی (c : یزدی)
وجلال الدین بردی (c : یزدی) ظہور ایدوب اوروس جانبدن کلدیلر
وایدکو ایله محکم جنک ایدوب اثنای جنکدہ قادر بردی خانہ دخی براوق
ایریشوب هلاک اولدی . اونک یزینہ جلال بردی کوچک محمد اقامت ایلدیلر .
اول ائنادہ کوچک محمد اون بر یاشندہ ایدی . ومزبور کوچک محمد خان
. الان دشت خانلرینک جدیدر . بعدہ اولو محمد خان اولدی

ایدوکه کوچک محمد خان ایله حربده سیحوندہ غرق اولوب : Vr. 129 a
اولدی . بعدآل جنکیزدن محمود خواجه نام کمنہ . ظہور ایدوب خانانی
محمد خان زندن آلدی . اول دخی شکاره چیقوب ناگاہ صو دوکمگہ کیتدو کده
اولاد اوزبکدن ابوالخیر اوغان نام کمنہ آئی اوقیله اوروب هلاک ایدوب
کندوسی خان اولدی ومحمود خواجه نک دخی خاتونی آلدی . و ابوالخیر
زیادہ بہادر و اهل تدبیر کمنہ ایدی خیلی زمان دخی خان اولدی .

ابوالخیر خان ، الغ بیگ میرزا قزین نکاح ایله آلدی . آندن دونوب
دشته کلدی . ابوالخیرک اول خاتوندن کوچکنجی خان وسونجک خان ایکی
اوغلی اولدی . آنلرک نسلی ماوراً النهرک خانلریدر .

Kırım ve Kazan hanlarına ait fasıldan:

ابوالخیردن صکره تاتار آراسندہ حاجی گرای خان مقرر اولدی .
گرای غایتدہ عاقل ودیندار و اهل خیر و اهل عدل کمنہ ایدی . ۸۸۲ دە
فوت اولوب اون ایکی اوغلی قالدی . اول سبیدن ماینلرندہ محکم مقابله
اولوب کمی اون کمی بر آئی دخی زیادہ خانلق ایدوب تاتار طایفہسی کلی
اضطر ابده اولدی وروم پادشاهی سلطان محمد خان بو فترتی ایشیدوب وزیر
کدیگ احمد پاشایی بر آز عسکر ایله کوندروب اول داخی واروب کفه
قلعہسنی فرنک طایفہسی آندن آلدی .

Vr. 130 b: صاحب گرای خان دائم جنکده منصور ومظفر اولوب هر وجهه سعادت اكا همعنان ایدی بو جهته دولت وشوکتی زیاده اولوب ناموس جنکیزی احیا اتمش ایدی . ولکن مزبور ملک جبار ومتکبر کمسنه اولغله عنقایه مکس دیمز ایدی وناگاه مجلسده سلطان سلیمان وزیرى ودامادی اولان رستم پاشا ایچون خیلی ناسزا کلمات ایدوب رستم پاشایه (: 131 a) بو خبر واصل اولیچق غایتده دلگیر اولوب سخت حیلیه سالک اولدی . ۹۴۰ حدودنده اوروس کافری قرانی آلوب ایچنده اولان مسلمانلری اسیر ایتدی . وآنده اولان مساجد ومدارسی خراب ایتدی .

اول زمانده قزانک خانى شغله گرای خان ایدی واول دخى غایتده ظالم وجبار وخونى کمسنه ایدی ولکن پدرى صفا گرای خان غایتده مسلمان وعادل وخوش سیرت کمسنه ایدی . ۳۷ سنه خان اولدی . بعده فوت اولوب یرینه کوچک اوغلى دمش گرای (yani Ötemiş Giray) خان اولدی .

۳ سنه خانلق ایتدکدنصکره کفره اول دیاره طمع ایدوب اهل قزان دمش گرایى خلغ (c خان) ایدوب شعله گرای خانى دکشمشیر ایدی . پس آنک سؤ سیرتندن کفره دخى زیاده طمعده دوشوب شدت شتاده قاریاغار ایکن علی الغفله قازانه هجوم ایدوب استیلا ایتدیلر . بس صاحب گرای بو تقریب ایله استانه غرض کوندروب آنده رهن اولان عمیسی اوغلى دوات گرای بن مبارک سلطان بن منکلی گرای خانى ایسته دی . وآنى بر آز عسکر ایله قازان اوستنه کوندروب قازانى کفر اللدن آلوب آنده خان اولسون . مرادى تراکت ایله دولت گرایى کوتورمک ایدی . وآنک جهتمدن امین اولوب ایستدوکی کجى حرکت اتمک ایدی . وقتاکه بو خبر رستم پاشایه واصل اولدی تمام مسرور اولدی . بس صاحب گرایه بر حکم کوندردى که البته چرکک بزه خیانتی واردر ایمدی واروب سفر ایدوب مملکتلرین اوراسن ونهب وغارت ایدوب اسیر ایدمسين ودولت گرایى دخى عن قریب اول جانبه روانه ایدرز مرادک اوزره بر آز عسکر ایله وآنى قزان جانبته کوندره سز دیدى بس خان بو خبردن حظ ایدوب قالموب

چرکس غزاسنه روانه اولدی و اوغلی محمد گرای در بند اغزنده قودی .
 ناکاه دولت گرای کلدکه توتوب کرفتار اید . زیرا که ظن ایدردی که
 دولت گرای قره جانبندن کله . رستم پاشا دخی بو حالدن خبردار اولوب
 دولت گرای قرددن آق کرمانه کوندردی و تنیه ایتدی که آنده قرار اید
 تا کیم صاحب گرایک عدو ولایتنه گردوگن تحقیق اید . بعده کهی به بنوب
 کفیه به چیقہ . آندن صکره کفهرده عسکر ایله واروب سر اید تخته او طور ا .
 فی الواقع دولت گرای دخی بو منوال اوزره واروب تحت قریمده خان اولدی
 و صاحب گرایک ۱۷ سنه دنبرو جمع ایتدوکی خزائن و اسبابی افراد عسکره
 جمله بخش ایتدی . بعده صاحب گرایک خانلر اولادندن ۱۰ نفر دن زیاده
 حبس ایتدوکی سلطانلری اطلاق ایلدی . وارک ایمدی خصمکنر صاحب
 گرای ایله سویله شک دیدی . صاحب گرای دخی چرکسندن دنوب گلیرکن
 بو خبری استماع ایدوب غایتده متحیر اولدی . ویاننده اولان عسکری داغلوب
 دولت گرای یانسه کلدی . بس کندوسی دخی تمن قلعه سنه کلوب آندان
 کهی به بنوب استانه سعادته واره . ناکاه اول حبس ایتدیکی خان زاده لردن
 مبارک گرای نام سلطان صاحب گرایک اوزرنه قلیچ ایله کروب قارننه
 دوردوب قتل ایلدی . دولت گرای بی مانع و مزایم دشته خان اولدی .
 دولت گرای غایتده حلیم و اهل کرم مقدم و صاحب رأی کمنه ایدی .
 ۳۰ سنه دن زیاده خانلق ایدوب دائم سعادتن خالی اولدی و هرگاهده
 اوروسه چرکسه و قره بغداده سفر ایدوب منصور و مظفر عودت ایدردی
 و اوچ دفعه اوروسه غایتده عظیم غزا آمشدر که هر چند صفحه روزکارده
 غزوات عظیمه دن معدود اولونور .

Devlet Girayın Moskofa karşı seferlere dair tafsilât verildikten sonra 985 Rabı al-ahırında vefat ve yerine oğlu Nehmet Geray Hanın geçmesi anlatılıyor ve Vr. 132 b: ۹۹۰ سنه سیدور دشت فیجاقدہ .
 وحالا که 992 senesine dair ilâve de bulunuyor . Kitabın sonunda . خان اولدر .

Vr. 154 a: dedikten sonra Özbek تورکستان که ماورأ نهر سیجوندر .
 ابو سعید خان بن کوچکنجی ۹۴۶ ده : Hanlarına dair malûmat veriliyor :

فوت اولدی . بعده عیدالله (Cod. عبدالله) خان بن محمود سلطان بن شاه بلاق (Yani Şah Budaq) بن ابوالخیر خان خان اولدی . واول غایت بهادر و کریم النفس و خوش طبع و صافی ذهن و اهل علم و مظفر و منصور پادشاه ایدی ، علم فقهی و علم تفسیری و علم بیان و معانی لطیف بلور ایدی و ترکی نظمه قادر ایدی و علمایه محبت اوزره اولوب اونلره زائد الوصف اکرام و احترام ایدردی و اکثر حروبی قزل باش طایفه سیله ایدی (135a) حسین بیقرا اوغولاری ابو المحسن میرزا کبک میرزا ایله جنک ایدوب محکم مهنم اولوب اوزبکان طاغلوب کندی و مزبور عیدالله خان جنک یرنده جبه و جوشن ایله طوروب قرار ایتدی و باشی اگرک قاشنه قیوب ثابت قدم اولدی و خراسانیلر مزبوره هر جانبدن قلیج اوروشوب متصل اوررلر ایدی و اول هینج طنمیوب طورر ایدی ناکاه لشکرلر بر یره کلوب عیدالله خان آرالرنده بولدیلر و آنی ایستو جنک یرینه کلدیلر و آنی بو حالده کوروب اوزرینه جمع اولدیلر ، شیئاً فشیئاً اوزبکان جمع اولوب آندان عدو اوزرینه هجوم ایدوب غالب اولدیلر و حسین بیقرانک ایکی اوغلن اسیر ایدوب قندهار صاحبی امیر ارغونی دنجی اسیر ایتدیلر .

135 b : Abdullah Han b. İskender Han'dan müellif kendi muzbor (عبدالله خان) اول نواحیده . تسکین فتنه و ملوک اطراف ایچون دائم طشره لرده اوطاغله اوتورب شهرلرده ساکن اولمز .

Vr. 135 a : ملوک شیروان از نسل شیخ ابراهیم درندی . آنلر نو شیروان نسلندن کچنورلر ... (: 136 a) و مزبور شیخ ابراهیم و پدری شکی کوبلرندن بر کویده ساکن اولوب زراعت ایدرلر ایدی . ناکاه اهل ولایت حاکملری اولان امیر کاووسه یحضور اولوب قدیمدن دودمان مالکدن اولان شیخ ابراهیمه واردیلر که آنی کوتوروب پادشاه ایدلر بس انی کوردیلر که چفت سوروب یورولش یاطور . بر آز خوابه وارمش . آنک اوزرینه سایه بان طوتوب ابراقدن ال قوشورب طوردیلر و قتا که شیخ ابراهیم خوابدن بیدار اولوب قالقدی یانه کلوب دست بوس ایدوب مملکته

دعوت ایتدیله اول راضی اولدی ایتدی که سزک حضوریکز ایچون بی کندی حضورمدن آیزمک دیدی ، قابل اولدی آنلر خواه ناخواه شیخ ابراهیمی آلوب پادشاه ایتدیله . بس شیخ تخته اوطوروب واجب اولانی ایلدی وغزالر ایدوب چوق ممالک فتح ایلدی روی زمینده عدل ایله وحسن سیرت ایله مشهور اولان ملوکدندر . ویدی یوز طقسان یدی ده تیمرلنک دربند شرواندن دشت قیچاغه کتمکی مراد ایتدکده شیخ ابراهیم کندی رعیتی صاقوب کندو موتی آنلره ضرردن اهون کوردی تیمرلنک دخی کلدی آنک نامنه خطبه وسکه ایتدی . بعد عسکرن داغدوب کندوسی ملوکانه تحفه وهدایا ایله قرشو واردی . اول زمانده عادت چغتای اول ایدی که هر جنسندن دو قوز عدد نسنه تقدیم ایدرلردی ، شیخ ابراهیم دخی اول عادتی اجرا ایدوب ولاکن سکز غلام اهدا ایلدی اکا « قانا دو قوزنجی » دیدکده کندی قالقوب غلاملر یاتنه دوروب « اشته دو قوزنجی نم » دیدی تیمرلنک بو حالدن غایت حظ ایدوب مزبوره کلی رعایت ایدوب ایتدی که سن نم اوغلمسک وبو دیارلرده خلیفه مسک دیدی و آکا ملوکانه خلعتلر ووروب ملکنده ابقا ایلدی وسکز یوز آلتی ده تیمرلنک کرجی غزاسنه کلوب چوق کافر قتل ایتدکده کرجیلر شیخ ابراهیمه واروب شفاعت رجا (136 b) ایتدیله . اول دخی تیمرلنکه واروب اوکنده یر اویدی وقرشوسنده طوردی وشاهرله لایق دعا ایلدی بو حدیث شریفی اوقوردی « ما زال جبرئیل یوصینی بایچار ظننت انه یرثی » بعده کرجی حقنده شفاعت ایلدی . تیمرلنک دخی آنک شفاعتن قبول ایدوب ولکن آنلردن کلی مال طلب ایلدی . شیخ ابراهیم تعهد ایدوب تیمرلنک قراباغده ایکن اول مالی آلوب تیمرلنکه ایصال ایلدی . ومزبور شیخ ابراهیم ۸۲۱ ده فوت اولوب یرینه اوغلی اولو سلطان (yani Halil Sultan) پادشاه اولدی ومدت مدیده سلطنت ایدوب لازم اولان اوزره عدل وعدالت ایلدی دائم غزا وجهاد اوزره ایدی وقره یوسف ۶۰۰۰ آطلی ایله شیروانه کیدی وسلطان خلیل ایله جنک ایلدی ومهزم اولوب عسکرندن چوق کمنه قتل اولوب کندی . آندن مزبور خلیل فوت اولوب یرینه اوغلی شیروانشاه (yani Ferruh Yesar) پادشاه

اولدی ۸۹۳ ده شیخ حیدر ۱۰۰۰۰۰ آدم ایله شیروانشاهی محاصره ایلدی سابقا مزبور شیخ حیدرک اوغلی شیخ جنید گرجی به غزا ایدوب شیروانه کلدکه آنی اهل شروان قتل آتمشلا ایدی . شیخ حیدر دخی پدیرینک قانن طلب ایدوب شیروانه کلدی ومزبور شروانشاه عراق پادشاهی سلطان یعقوبدن معاونت طلب ایدوب سلطان یعقوب کندینک سرعسکری بجن اوغلی سلیمان بك^۱ ایله خلی عسکر کوندرب شیروانه واروب شیخ حیدر ایله جنک ایدوب آنی مغلوب ایدوب قتل ایتدیلر ومزبور سلیمان بك شیخ حیدر اوغلی شاه اسماعیل کرفتار ایدوب ینه اطلاق ایلدی . زیرا که مزبورک والدهسی اوزون حسن قزیدر ، وشاه اسماعیل رومه کلوب تکه ایلنده پدیری احباسندن بر نیجه عسکر جمع ایلدی دونوب لاهجان واردی وآنده دخی پدیری شیعهسندن خلی کمنه جمع ایدوب ۹۰۶ ده شیروانه (کبردی) .

بس شیروانشاه آکا قارشی کلوب جنک ایلدی شاه اسماعیل جانجی غالب اولوب شیروانشاهی قتل ایلدی بعده شیروانه ملک غازی ابن شیروانشاه^۲ استیلا ایتدی و آلتی آی حکومت ایتدکنصکره مزبورک اوغلی سلطان محمود عاصی اولوب پدیرینی قتل ایلدی وکندوسنی پادشاه اولدی ولیکن مزبور ظالم وفاسق وبد سیرت اولمغین خلقی آندن نفرت ایدوب کیلان صاحبی شیخ شاه^۳ ابن غازی بکی تخمه دعوت ایتدیلر وسلطان محمود بو حاب معلوم ایدینوب شاه اسماعیل یانه واردی و آندن معاونت طلب ایتدی وکلوب شیخ شاه کلستان قلعهسنده اوچ آی مقداری محاصره ایلدی ناکاه حکمت خدا سلطان محمودک قولی قره بک که اون یدی یاشنده جوان ایدی وسلطان محمود آنی سوهر ایدی ، بر کجه سلطان محمودی فراشنده یاتارکن قتل ایلدی وباشن کسوب شیخ شاهه کوندردی وسحر وقتنده شیخ شاه قلعهده طبللر اوروب علم وکوی بعده قلعه قبولری آچوب شاهیلری محکم قلدچدن کچوردی شیخ شاه مزبور ۹۲۵ حدودنده وفات ایدوب ومزبور عادل ومنصف وخوش

^۱ İskender Mirza, *Alam Ara-i Abbasi*, s. 15: Süleyman Bek Peçioğlu.

^۲ Münecimbaşu Ferruhyesar'ın katlinden sonra oğlu Behram Bek, sonra bunun biraderi Melik Gazî b. Ferruhyesar'ın padişah olduğunu kaydeder.

^۳ Münecimbaşu: amcası Şeyh İbrahim b. Gazi.

سیرت و دیندار و محب علما و صلحا کمنه ایدی . بعده اوغلی خلیل پادشاه ابن شیخ شاه پادشاه اولدی و یکریمی سنه مقداری پادشاه اولوب طقوز یوز ایدیه فوت اولدی . وسلطنته لایق اوغلی اولمامقین قرنداشی شاهرخ ابن فرخ میرزا بن شیخ شاه بن شروانشاه⁴ بن خلیل بن ابراهیم پادشاه اولدی و مزبور اون باشنده جوان ایدی و آنک زماننده اول دولته ضعف دوشوب اردبیلرک دولتی قوت بولشیدی و طقوز یوز اللی بشده شاه طهماسب قرنداشی القاس میرزا (137 b) بی عسکر ایله شیروان اوزرینه کونوردی اول دخی کلوب شماخی قلعه سن یدی آی محاصره ایلدی ، آخر طهماسب کندوسی کلوب شاه رخ ایمانه قلعه دن چیقاردی و اول دخی آکا اهانت ایدوب سایر غلاملری کچی قرشوسنده ایاغ اوزره طورغوردی و آکا بشماعین چورتدی بعده آتی قتل ایلدی و شیروانی آلوب قرنداشی القاس میرزایه ویردی و شاه رخک عمیرندن خلیل پادشاه اوغلی برهان علی سلطان دخی عسکر جمع ایدوب نیجه دفعه القاس میرزا ایله جنک ایلدی و چونکه عدو عسکرینی قوتده کوردی شیرواندن ال چکوب رومه کلدی و سلطان سلیمان آتی خوش کوروب آکا بر مقدار عسکر دخی ویردی اول دخی شیروانه واردقده عدونک قوتن کوروب اقدام اتمدی و طاغستان جانبنه عزیمت ایلدی و اوچ سنه مقدارنده آنده طوردی و طقوز یوز اللی بشده سلطان سلیمان عجم سفرینه واردقده مزبور برهان علی سلطان دخی طاغستاندن اینوب شیروانی استیلا ایلدی و ایکی سنه مقداری آنده قرار ایلدی ، بعده وفات ایدوب اولادندن کندو مقامنه قایم اولور کمنه اولمامقین طهماسب بن اسماعیل کلوب شیروانه استیلا ایلدی و کوچوک اوغلی ابوبکر میرزا طاغستانه واروب یکریمی سنه مقداری آنده قرار ایلدی . بعده کفه خانی دولت کرای خان ، مزبوره قزین و یروب استانه سعادتدن مزبوره وظیفه تعیین اولوندی وزیر مصطفی پاشا دخی شیروانه واردقده مزبوره کلی رعایت ایدوب آنده سنجاق احسان ایلدی .

1) Yani Ferruh Mîrza b, Şeyh İbrahim b, Melik Gazi b, Şirvanşah Ferruh-yesar.

فصل : شیروانه متصل اولان شکی ولایتک ملوکی بونلردر : سیدی احمد آل جنکیز خاندن ، بهادر کمنه در و اول ولایتی کافر النندن آلوب اول فتح اتمشدر . بعده اونک اوغلی سیدی علیدر ، بعده اونک اوغلی شاه حسیندر . بعده آنک اوغلی حسن سلطاندن ، بعده آنک اوغلی (138 a) درویش محمددر . وشاه طهماسب اول ولایتی آنک النندن آلدی بعده اوغلی برج علی ، سلطان سلیمان کلوب یاردم طلب ایلدی . یاردم آلوب واروب اول دیاری استیلا ایلدی ، صکره طهماسب غالب اولوب مزبور طاغستانه قچدی اوغلی شاه اسماعیل مصطفی پاشا وزیر و سردار اولوب شیروانه واردقده مزبوری شکیده بک ایلدی حالا مزبور آنده سنجقدهدر .

Burada Altın Orda kısmında Edige ile Toktamış oğulları mü-nasebatına ait sözler, Şıgale, yani Şıgali (Şeyh Ali) Hanı Safa Ge-ray Hanın oğlu göstermek yanlış olmakla beraber Toktamışın oğul-larının Moskova'dan yardım alarak Altın Ordaya taarruzları, bazı-larının Eflak'da tenassur eylemesi (maruf D. Kantemir ihtimal bun-lardan geliyor), Ebulhayır Hanın ilk hayatı, Küçükncü ve Süncek Hanların Ulug Bey Mirza kızıdan doğmuş olmaları, Ubeydullâh Hanın Huseyin Baykara oğulları Kepek Mirza ve Ebülmuhsin Mirza ile ağır savaşları, Şah İsmail'in, babası öldürüldükten sonra Ana-doluya Teke eline gelip, babasının müridlerinden asker toplayıp Lâhican'a gelmesi, yani Lâhican'dan önceki esas kudretini Teke elinin teşkil, ettiği Şirvanşahlara ait kayıtlarının Müneccimbaşından farklı noktaları, bizim için yep yeni şeylerdir. Şeki beylerin «Âl-i Çengizden» denilmesi onların Moğol Arlat kabilesinden olmaları itibariyledir. Bunlardan Seyyidi Ali Bey Temürün muasırı idi (*Zafar Name-i Yezdi*, Kalkutta tabı, I, 731, II, 204, 218, 222); fakat bu beylerden Şah Hüseyinin ve oğlu Hasan Sultan'ın aynı Arlatlardan olduklarını ve Seyyidi Ali ile bağılıyan şecerelerini ilk defa bu eserden öğreniyoruz. (ben *Azerbaycan tarihi Coğrafyası'n*-da, Azərb. Yurt Bilgisi. I s. 147 Şeki kadısının yanlışını tekrar-lamışımdır).

38) *Tarih-i Sultân İbrâhîm*, telif ed. Mehmet Paşa valii Trabzon. Peçevi'ye zeyl olarak 1049 da kaleme alınmış, Naima'da bulunmayan bazı malûmatı ihtiva eder, ezcümle İslâm Paşanın Rusya seferi mufassal yazılmıştır, Ancak 82 sayfa.

39) *Murâd name*, telif ed. Badridilşâd b. Muhammed b. Uruc Gazî. 650 sayfa. *Kabus-name*'ye benzetilerek Kutadgu

vezninde yazılan bu eserin telif senesi 830/1427, istinsah tarihi de 831/1428 dir. S. 519 da gulamların tavsifi bâbında Guz, Kıpçak ve diğer Türklerden başka Rum ve Ermeni gulamları tavsif edilmiş ve daha Türklerin eline geçmemiş olan Bizanz başkenti İstanbul'un tavsifi da verilmiştir. Bu nüsha müellellifin yazması olup şimdiye kadar başka bir nüshası görülmemiştir. Bu yazmayı Osman Ergin Bey de görmüştür. (*M. Cevdet ve hayatı*, s. 386.)

40) *Abu'l-Fidâ Tarihi*, 750/1358 senesinde, yani müellefin zamanına yakın tarihte ikmal edilen güzel bir nüsha.

41) *Kayseri tarihi*, telifed İna yetullah Efendi (eski Kayseri müftüsü), Erdene oğulları ve Kadı Burhâneddîn (697-800 seneleri) tarihi, 1030 tarihinde yazılmış. Lâla İsmail kütüphanesinde N. 744 de de bir nüshası var.

42) *Karamanoğulları tarihi*, telifed Şikârî, cem'an 134 varak, Seyyid Mehmed Karamanî tarafından 1151 tarihinde yazılmış nüsha. Diğer bir nüshası Konya da Yusuf Aga Kütüphanesinde N. 562 de vardır. İstanbul Üniversite Kütüphanesindeki yazma ise (*Türkiyat Mecmuası*, II, 27) İbrahim Aczi'nin ilâveleri ile şişirilmiş ise de Fahri Bey ve Yusuf Aga nüshaları bu eserin tarihi kıymetini belirtmektedir.

43) *Tarih-i Nesl-i Âli Osman*, bir anonim Osmanlı tarihi, 890 senesine kadar gelir. Uruc Bey tarihinde bulunmayan 20 sayfalık fazla malûmatı ihtiva eder.

44) İkinci Murad namına yazılmış mensur bir *Şehname-i Firdevsi tercümesi*.

45) *Hikmet-name*, telif ed Antep'li İbrâhim b. Bali, memlük Kaytbay namına Kutadğu vezninde yazılmış coğrafya ve tabii bilgilere ait eser, Fatih ve Bayezid II zamanı İstanbulunun tavsifini de ihtiva eder.

46) Qansu al-Gavrî namına yazılmış manzum türkçe *Şehname-i Firdevsi tercümesi*, sonunda Kansu'nun medhnamesi var.

47) *Hurşîd-nâme*, telifed, Şeyhoğlu. 820 nüshası. Manisa Kütüphanesinde N. 1389 da 789 senesinde yazılan bir nüshası var.

48) Sultan Aḥmad b. Sultân İbrâhîm'in şehzadelîği devrinde yazdığı *Ruznâme'si*, 1095 Zulkade 6 ile bitiyor, 30 varak, sonunda

کتابه شه زاده سلطان احمد بن ابراهيم خان

49) 19 ncı asır Çagatay (Hokand) şairlerinden Fazlî, Giyasî ve Quba'î nin şiir mecmuası.

50) Maḥmud b. Kadı Niyas (yahut Menyas?) *Gülûstan tercümesi*, İkinci Murad namına yazılmış, Kütahyalı Mehmed b.

Ferhad tarafından istinsah olunmuş nüsha.

51) Çagatay şairi Muḥammad Şālih'in *Şibanî-name'si* ki, Vambery ve Samoy loviç neşrinden bazı farklar arzeder.

52) Mustafa İbn Muḥammad, *Mubarek tefsiri*, türkçe, Murad Bek ibn Orhan Gazi namına daha babası sağ iken yazılmış, 905 ramazanında Yakub ibn al-Hafiz Halil tarafından yazılan nüsha. Başı:

اما بعد . . . مصطفى بن محمد غفر الله له ولوالديه ديدكم . . . چون خداوندگار زاده مالك الرقاب (sicl,) الامم منبع الجود والكرم صاحب السيف والقلم المشار اليه بالفضائل الروحانية والحاصلات الملكية في اقطار العالم وظاهره حسن وباطنه نقي ورؤيته آمن وطلعته هني چلبى غياث الدولة والدين سلطان الغزاة والمجاهدين جمال الاسلام والمسلمين مراد بك بن اورخان بن عثمان اسبغ الله ظلهما واعز قدرهما ونصر جندهما على حضرتهما عرض ايليا واول حضرت محمد مصطفى بنى سودكن بلدر . بس تبارك تفسيرين تركچيا دندردى اميددركم آنك مبارك ذهنته مستقيم كله واقيان لرك يرلغا مقلغنا سبب اولا .

Fahri Beyin anlattığına göre, kütüphanesinde İstanbulun fet-hinden evvel yazılmış elli kadar türkçe eser vardır. «Büyük Duy-gu» dergisi (sayı 2, s. 29) böyle bir eserin Süleyman Paşa Bolar-yır'a geçtiği vakit Mustafa isminde birisi tarafından yazılmış oldu-ğunu nakletmiştir, belki de budur. 763 h. den önce vefat eden Murad Arslan b. İnanç namına Denizlide yazılan türkçe Fatiha tefsiri (*Encycl. of İslam*, IV, 940 de Fuad Köprülü zikrettiği Üni-versite nüshası) kabilinden bir eser.

53) *Külliyat-i rasâil-i Yeğitbaşı* Ahmed Şemseddin (öl. 910), şehzade Mustafa Manisada vali iken yazılmış.

54) H. 973 te yazılan ve 44 risaleden mürekkep bir *Mecmua* ki, içinde Celaleddin Devâni'nin Akkoyunlu Yakub Bey namına yazdığı *Risâle-i 'adâlet* (vr. 77-85); Seyyid Şerfi Curcânînin «*Ri-sâle-i vucud*», «*Risâle-i şavqiya*» ve Mâturîdî ve Eşarî mezhepleri-nin farklarına dair risalesi; Abu Ali (İbn Sina) tarafından gûya pehlevî'den farsçaya tercüme edilmiş olan *Risâle-i zafer-name* (125-130); Celaleddin Devâni'nin Hafiz Şirazi'nin bazı şiiirlerine şerhi (138-144); Temürün torunlarından İskender Mirza'nın felsefi mevzulara ait soruları ve Seyyid Şerif Curcânî'nin bunlara cevap-

ları (151—165) ki, bu nevi sorular ve cevapları Veliyeddin Efendi Kütüphanesinde mahfuz bir yazmada da vardır); Ömer Hayyâm'ın farsçâ *Silsilat al-tartib* nam eseri (220—225; Muhammed b. Muhammed b. İshaq Sadreddin al-Qunavî, *Tabşirat al-mubtadi va tazkirat al-muntahî* (226—265), Câmî'nin *Hamriya-i İbn Fârid'a* şerhi (274—325), Câmî'nin *Rubaiyat'ına* şerh (326-336), yine Camî'nin *Tâ'iyâ-i İbn-Fârid'a* şerhi (368—388), Ömer b. Sahlân, *al-Risâlat al-sancariya fî âsâr-i 'l-'alaviya* (414—443), Şayh Maḥmūd al-Astahî?, *Risâlat gayat al-îmkân fi dirâyat al-makân* (444—461), Şeyh Nacm al-dîn Kubra, *Şarḥ hadis-i al-ṭuruq ila allâh bi 'adad anfâs al-xalâ'iq* (462—479). Ömer Sahlân'ın risalesinin Fatih nushası (N. 5426, bk. Şerefeddin Bey, *İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, I, 1925, s. 53-56) nda 'Umar ibn Sahlân al-Sāvacî tesmiye edildiği halde Fahrî Bey nushasında «'Umar b. Sahlân al-musamma bi-Hakim Anvarî rahimah Allâh» denilmiştir.

55) *Divân Şâhi Sabzivari*, h. 953 nushası.

56) — 22 (Türkçe divanlardan) Tennuri'nin divanı ve Gülzar nam manzum eseri, b) Vâhid Mahtûmî divanı, c) İbrahim Gülşenî divanı (h. 925, yani şairin vefatından 15 sene sonra yazılmış) ç) Ruhî Bağdadî divanı, kendi elyazması, 338 varak, matbuunda bulunmayan kısımları muhtevi) bilhassa zikre şayandır. Fahrî Bey'deki divanların sayısı yüzleri buluyor.

57) *Aḥmad Hamdî Şirvânî'nin İrşâd al-tâlibîn* nam asma' alah va sifatihi şerhi, yazılışı h. 632 ramazan 2 de hitama ermiş, 161 varak.

58) Sarı Abdullâh Efendi, *Cavharat ul-bidaye va dürrat un-nihāye* nam teracimi ahval kitabı, Murad IV için yazılmış. Burada Hoca Übeydullah Ahrar'ın halefeleri arasında Nasireddin Utrarî, Mevlanazade Utrarî ve Hoca Muhammed Emin Butgarî zikredilmektedir.

59) Bursalı Ahmed Ziyaeddin Eşrefzade'nin *Gülzârî sulahâ u'Urefâ* nam eseri, h. 1198 de telif olunmuş, Kadiri ve Halidi şeyhilerin hal tercümelere (bk. Tahir Bey, II, 103), *Güldeste-i Riyâd*'ın 1135-1198 seneleri için zeylini teşkil eder.

60) Câmî, *Yûsuf u Zuleyha*, Hanbalık kagıdı üzerine yazılmış fevkalade bir sanat eseri, bir dibace ve 8 tane minyatürü var. Kitabın yazısı, Mirali Meşhedî'nin eseri olabilir vr. 38 b; «al-Sultân al-a'zam va 'l-xâqân al-mukarram» ile tersim Bediuz-zaman Mirza yahut Bâbur olabilir, başında Özbek sultanları usulünde «kalpak» var, dibace üzüründe her halde pek uzun zaman çalışılmış.

Bence bu eser son Temürlüler zamanında Heratta yetişmiş ve Baburla birlikte Hindistana gelen ve Hind sanatını da gören bir Heratlı usta tarafından vücuda getirilmiştir. Bu eser sanat bakımından ve resimlerin hayatiyeti bakımından Türkiyede gördüğüm Temürlü eserlerin şaheseriydi. Bu bakımdan o Bodlean'daki Alishir *Hayret ul-abrârî*'in benzeridir.

Bu makalede N. 3 de bahsolunan «*Kitāb al-Zavācîr*» in ithaf olunduğu «Amîr Muhammad Sayf al-dîn'in» babası «Aydemir al-Çubânî» ne İbn Taqtaqâ'da (*al-Faxrî*, Mısır tabı, s. 57) Hulagu'ya karşı Bağdadı müdafaa eden Türk emirlerinden «Falak al-din Muhammad» 'in babası Aydemir, ne de Fuad Köbrülü'ni zannettiği gibi (*Türk dil ve edebiyatı hakkında araştırmalar*, 1934, s. 83) İnçü'lerin emiri «Aytemir» olabilir. Bu emir her halde Mısra kaçan bir Çubanlı bey yahut Temirtaş b. Çubân'ın beylerinden biri olsa gerektir. Maqrizi *al-Süluk*, cüz' II, s. 256 da «Amîr Sayf al-dîn Aydemîr al-Kabakî» den h. 720 de ve s. 304 te de Memlüklerin Dimâşk'taki büyük emirlerden «Amîr Seyf al-din Çubân al-Manşurî» den 728 senesi hadiselerinde bahsedilmiştir. Bu sırada Mısır ve Şamda müteaddid «Aydemir» ler olmuştur.

Z. V. Togan